Martin ten Cate

WAAR BLIJFT MIJN PENSIOEN?

Hoe ons pensioenstelsel uw pensioen ondermijnt

2019 Prometheus Amsterdam

Voor mijn kinderen, Bram, Roelof, Lisanne en Wessel, opdat ook zij later van een goed pensioen mogen genieten.

© 2019 Martin ten Cate
Omslagontwerp Robbie Smits
Foto auteur Ilja Keizer
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4140 0

HOOFDSTUK 1.

Hoe ziet ons pensioenstelsel eruit en wat doen andere landen?

Dit hoofdstuk is bedoeld als een korte algemene inleiding in 'pensioenland'. Wat zijn de vier pijlers van het pensioenstelsel en aan welke eisen moet een goed pensioenstelsel voldoen? Wat zijn de systemen om pensioenen te financieren en hoe is dat zo gegroeid? Tegelijk met de beantwoording van deze vragen zal ik een beeld schetsen van het Nederlandse pensioenlandschap.

Voorts gaan we in vogelvlucht over de wereld om te bezien hoe andere landen de pensioenvoorziening voor hun inwoners hebben geregeld. Dit kan uiteraard niet meer zijn dan een heel summiere verkenning; dit boek is uitdrukkelijk niet bedoeld als naslagwerk. Het zal u uit de Inleiding duidelijk zijn geworden dat het mij vooral gaat om de discussies die je kunt hebben over de financiering van pensioenen. En dan wordt de wereld – gezien de beperkte 'smaken' die er zijn wat betreft de financiering – in één keer een stuk overzichtelijker. Daarbij wil ik overigens niet beweren dat de discussies ook overzichtelijk en simpel zijn, integendeel. Verder heb ik mij niet ten doel gesteld om volledig te zijn. Ik concentreer mij in dit hoofdstuk op wat u naar mijn opvatting 'minimaal' dient te weten om de rest van dit boek te kunnen lezen.

Pensioen is het inkomen dat u ontvangt zodra u de pensioengerechtigde leeftijd hebt bereikt. Hoeveel u ontvangt

hangt af van hoeveel u voor uw pensioneringsdatum hebt opgebouwd. In ons rijke land streven we ernaar dat iedereen een goed pensioen krijgt, waardoor iedereen in redelijke welvaart van zijn of haar pensioenjaren kan genieten. Een welvaart die in lijn ligt met de jaren van voor de pensionering.

Een bekende indeling die wereldwijd wordt gehanteerd om de opbouw van pensioenen weer te geven, bestaat uit de zogenaamde vier pijlers.

De eerste pijler bestaat uit het basispensioen. Dit is in de meeste landen door de staat geregeld en is meestal voor iedereen gelijk. De financiering vindt over het algemeen plaats via het omslagstelsel. In Nederland bestaat de eerste pijler uit de AOW (Algemene Ouderdomswet). In de vijftig jaar voor je pensionering bouw je voor ieder jaar dat je in Nederland woont 2 procent AOW-rechten op. Hier wonen is voldoende, je hoeft er niet voor te werken.

De tweede pijler bestaat uit de 'bedrijfspensioenen', ook wel 'aanvullende pensioenen' of vaak kortweg 'pensioenen' genoemd. Pensioen in deze pijler moet worden opgebouwd door er tijdens het werkzame leven premies voor te betalen, die meestal door een pensioenfonds worden belegd. De premies worden betaald over het inkomen. Zo kun je met een hoog inkomen een hoog pensioen opbouwen en bouw je met een laag inkomen maar weinig pensioen op. In Nederland betaal je premie over het inkomen boven de zogenaamde AOW-franchise, een drempelbedrag dat jaarlijks door de wetgever wordt geïndexeerd. De gedachte is dat je over het eerste deel van je inkomen – tot de AOW-franchise – geen pensioen hoeft op te bouwen, omdat je immers ook al AOW ontvangt.

Sinds 2015 wordt er premie betaald over een inkomen tot maximaal 100.000 euro (in 2015), een bedrag dat ook jaarlijks wordt geïndexeerd. Dat wil zeggen dat de pensioenpremie die wordt berekend over een inkomen tot dat bedrag aftrekbaar is voor de inkomstenbelasting. In ons land geldt namelijk de regel dat de pensioenpremie aftrekbaar is en de pensioenuitkering belast. Dit wordt de omkeerregel genoemd.

De term 'bedrijfspensioen' zou mogelijk kunnen suggereren dat ambtenaren niet een dergelijk pensioen opbouwen, maar dat is onjuist. Ook zij bouwen een pensioen in de tweede pijler op en ook daarvoor wordt gespaard. Het ambtenarenpensioenfonds ABP is zelfs veruit het grootste pensioenfonds van Nederland en een van de grootste beleggers ter wereld. De wijze waarop landen de pensioenen in de tweede pijler hebben georganiseerd, verschilt zeer sterk van land tot land.

De derde pijler bestaat uit wat mensen vrijwillig voor zichzelf regelen als aanvulling op hun pensioen. Dit kan zijn via allerlei verzekeringsproducten en deze aanvullingen zijn door de overheid meestal fiscaal aantrekkelijk gemaakt.

De vierde pijler bestaat uit wat mensen verder sparen in wat voor vorm dan ook. Dit hoeft niet expliciet voor het pensioen te zijn, maar daar kan het in de praktijk wel op uitdraaien. Wie tijdens zijn werkzame leven zijn spaargeld niet hoeft aan te spreken heeft het ter beschikking tijdens zijn pensioenjaren. Ook de eigen woning wordt wel eens als spaarpot voor het pensioen gezien. Door deze te verkopen komt een bedrag vrij dat kan worden aangewend voor het pensioen, of, indien een hypotheek op de pensioenleeftijd is afgelost, levert het feit dat

daarom de woonlasten laag zijn de facto additioneel 'inkomen' op voor de huiseigenaar.

Het gewicht dat aan deze pijlers moet worden toegekend verschilt zeer sterk van land tot land. In ons land wordt er zo'n 37 miljard euro aan AOW-uitkeringen betaald en zo'n 31 miljard euro aan pensioenen in de tweede pijler (cijfers 2018). Hoeveel de derde en vierde pijler bijdragen aan het inkomen van gepensioneerden is nog niet zo gemakkelijk te bepalen, al is het alleen maar omdat het 'opeten' van je vermogen officieel niet als inkomen wordt gezien. Het opmaken van vermogen kan echter wel in belangrijke mate bijdragen aan een prettige oude dag. De AOW bedraagt ongeveer de helft van het totale pensioen, het aanvullend pensioen zo'n 40 procent en de derde en vierde pijler zo'n 10 procent. Ik vermoed dat daarmee het interen op vermogen onvoldoende wordt meegewogen. Maar hoe de exacte verhoudingen ook mogen zijn, het is toch wel een indicatie dat de pensioenregelingen zoals we die in Nederland hebben veruit het belangrijkste inkomensbestanddeel vormen voor onze gepensioneerden. En we mogen rustig stellen dat we dat goed doen: uit internationaal onderzoek blijkt telkens weer dat het percentage gepensioneerden dat onder de armoedegrens leeft in ons land het laagste is ter wereld (slechts 1 tot 3 procent).

Wat doen wij dan zo goed? Het antwoord op deze vraag zal ik 'meenemen' in het antwoord op de vraag aan welke voorwaarden een goed pensioenstelsel moet voldoen.

1. Het moet beschermen tegen 'domheid' en 'zwakheden' van de mens. Een collectief systeem is paternalistisch,

het zorgt voor een 'fundament' en geeft een bepaalde mate van zekerheid. De deelnamegraad en de vervangingsgraad moeten hoog zijn.
2. Het moet betaalbaar en stabiel zijn.
3. Het moet bijdragen aan de groei op macro-economisch niveau.

Ad 1.) Paternalistisch: beschermen tegen domheid en zwakheden

Domheid moet u hier niet al te letterlijk nemen. Waar het om gaat is dat het goed regelen van een pensioen bepaald geen eenvoudige zaak is en dat nodigt niet uit om het zelf te regelen. Dat de mens daarnaast zo zijn zwakheden kent, daarover zal weinig discussie zijn. Hoe het ook zij, we stellen moeilijke en niet leuke dingen graag uit. Het betalen van rekeningen waarvan je over een termijn van meer dan 40 jaar pas de vruchten plukt, behoort niet tot de favoriete uitgaven van (jonge) mensen. Toch wil iedereen wel graag een goed pensioen opbouwen en het is goed om er op tijd mee te beginnen. Daarom is een bepaalde mate van paternalisme op zijn plaats en ook goed te verdedigen. De overheid regelt het collectief voor ons, omdat we het anders zelf niet of onvoldoende zouden doen. De AOW vormt een goede basis: het is verplicht en er valt niet aan te ontkomen.

Het pensioen in de tweede pijler is niet verplicht. Maar als werkgever en werknemer iets afspreken over een pensioen, moeten ze wel aan allerlei eisen voldoen. In de praktijk bouwt het overgrote deel van de werknemers in Nederland een pensioen op in de tweede pijler. Door toename van de flexibilisering van arbeid (minder vaste contracten), het toenemende aantal zzp'ers en zeer kleine be-

drijfjes waar op pensioengebied niets is geregeld, neemt het aantal mensen dat een goed pensioen opbouwt echter af. Desalniettemin is de deelnamegraad – het aantal mensen dat meedoet aan een vorm van pensioenopbouw – in ons land vooralsnog erg hoog. Toch baart de dalende trend die is ingezet zorgen. Beleidsmakers zinnen dan ook op maatregelen die ertoe moeten leiden dat ook bovengenoemde groepen meedoen in een pensioenregeling. Het pensioenakkoord moet het wat gemakkelijker maken voor zzp'ers om pensioen op te bouwen bij een pensioenfonds. Het blijft echter op vrijwillige basis en je kunt je afvragen of hiermee de dalende trend zal worden omgebogen.

De mate waarin het pensioeninkomen het inkomen van voor de pensioendatum vervangt, wordt de vervangingsgraad genoemd. Idealiter sluit het pensioeninkomen zoveel mogelijk aan bij de levensstandaard die men gewend is van voor het pensioen. Ook deze vervangingsgraad is in ons land hoog te noemen.

Gesteld kan worden dat de AOW en de tweede pijler een stevig fundament vormen. Ze bieden een bepaalde mate van zekerheid, met de aantekening dat de toekomst per definitie onzeker is. Misschien zit hier dan ook wel een van de belangrijkste pijnpunten: de pensioenfondsen hebben een illusie van zekerheid gewekt die niet waargemaakt kon worden.

Ad 2.) Betaalbaar en stabiel

Een pensioenstelsel dat betaalbaar en stabiel is, draagt in hoge mate bij aan de acceptatie van en het vertrouwen in het stelsel. Nu is betaalbaarheid een subjectieve aanduiding, maar met een verwijzing naar het aantal jaren

dat men betaalt voor pensioen, het aantal jaren dat men (gemiddeld genomen) pensioen geniet en de zojuist genoemde vervangingsgraad, is een bepaalde hoogte van de te betalen premie goed uit te leggen. Duidelijkheid en eenvoud kunnen hierbij helpen en het zal de perceptie of iets 'betaalbaar' is zeker ten goede komen. Ik kom hier in hoofdstuk 4 op terug.

Stabiliteit is als begrip neutraler van aard, zeker als het om cijfers gaat. Jaar in jaar uit dezelfde pensioenpremie en jaar in jaar uit een voorspelbaar en waardevast pensioen mogen bijvoorbeeld best stabiel genoemd worden. Helaas heeft het daaraan bij een aantal pensioenfondsen de laatste jaren ontbroken.

Het zijn onder meer deze twee factoren geweest die de laatste jaren het vertrouwen in het stelsel sterk hebben ondermijnd. Ze zullen regelmatig aan de orde komen in dit boek.

Ad 3.) Bijdragen aan de groei van onze economie
Ook deze voorwaarde is subjectief van karakter. Maar waarschijnlijk zullen weinigen het oneens zijn met de gedachte dat een goed pensioenstelsel zoveel mogelijk dient bij te dragen aan de groei van onze economie, al spreek ik liever over de groei van onze welvaart en ons welzijn. Het antwoord of dit ook daadwerkelijk gebeurt komt ook uitvoerig aan de orde.

De discussie over onze pensioenen zoals deze tien jaar geleden is begonnen, ging aanvankelijk voornamelijk over de pensioenen in de tweede pijler. Gaandeweg deze discussie is daar ook de leeftijd waarop de AOW ingaat bij gekomen. De financiering van beide is totaal verschillend.

De AOW wordt opgebracht door een bepaald deel van de inkomstenbelasting die alleen door werkenden wordt betaald daarvoor te bestemmen. Zodra je met pensioen gaat betaal je dit deel van de inkomstenbelasting niet meer. De zogenaamde eerste schijf van de inkomstenbelasting kent voor gepensioneerden een veel lager percentage dan die voor werkenden. Maar deze opbrengsten zijn sinds enkele jaren niet meer voldoende om het totaal aan AOW-uitkeringen te betalen. Daarom vindt er een aanvulling plaats uit de algemene middelen die door alle Nederlanders worden opgebracht middels allerlei belastingen en andersoortige overheidscontributies. Hier betalen ook gepensioneerden aan mee en dit wordt daarom wel de (gedeeltelijke) fiscalisering van de AOW genoemd. Gepensioneerden betalen op deze manier een beetje mee aan hun eigen AOW.

Het bedrag dat op deze wijze voor de AOW bijeen wordt gebracht, wordt min of meer tegelijkertijd aan gepensioneerden als AOW uitbetaald. Het bedrag wordt dus niet eerst apart gezet en gespaard, maar wordt direct uitgekeerd. Dit wordt het omslagstelsel genoemd: het voor de uitkeringen benodigde bedrag wordt 'omgeslagen' onder hen die de premies moeten betalen.

In Nederland vindt de financiering van de tweede pijler plaats via het kapitaaldekkingsstelsel. De premies die voor deze pensioenen worden betaald, worden daadwerkelijk opgespaard. Meestal worden ze geïnd door een pensioenfonds. Dit kan een bedrijfspensioenfonds zijn. Grote bedrijven hebben vaak een eigen pensioenfonds, bijvoorbeeld het ABN Amro-pensioenfonds of het Shell-pensioenfonds. Het kan ook een pensioenfonds zijn dat

aan een bepaalde bedrijfssector is gelieerd, bijvoorbeeld het pensioenfonds voor de bouw of voor de kleinmetaal. Bedrijven en instellingen die als het ware nergens bij horen, kunnen hun pensioenregeling onderbrengen bij een particuliere verzekeraar.

Zoals in de Inleiding reeds gememoreerd, is veruit het grootste deel van onze pensioenvermogens ondergebracht bij pensioenfondsen. Het is de reden waarom ik het in het vervolg van dit boek alleen zal hebben over de pensioenfondsen, tenzij uitdrukkelijk anders aangegeven.

De pensioenfondsen beleggen de premies in bijvoorbeeld aandelen, obligaties, onroerend goed of andere beleggingsobjecten. Daarmee wordt een vermogen opgebouwd waaruit te zijner tijd uw pensioen wordt betaald. Hieruit zou u kunnen opmaken dat er speciaal voor u een persoonlijk 'vermogenspotje' wordt gevormd, maar dat is niet juist. U betaalt jaarlijks een premie, die jaarlijks opnieuw wordt vastgesteld door de pensioenfondsen. Maar uw pensioen wordt echter forfaitair opgebouwd, dat wil zeggen volgens een vaste norm. Voor elk gewerkt jaar bouwt u een bepaald percentage op, bijvoorbeeld 1,875 procent per gewerkt jaar in een regeling waarbij wordt toegewerkt naar een pensioen dat maximaal 75 procent van uw gemiddelde loon kan bedragen. Deze opbouw staat in beginsel los van de werkelijke beleggingsresultaten die uw pensioenfonds behaalt met de door u ingelegde premies. Desalniettemin moet wel worden opgemerkt dat wanneer de beleggingsresultaten tegenvallen er te weinig vermogen wordt opgebouwd om uw pensioen te betalen, wat kan worden 'gerepareerd' door de pensioenpremies te verhogen en pensioe-